

УДК 343.988

Ю. О. Оберемко, молодший науковий співробітник сектору дослідження проблем злочинності та її причин Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташица НАПрН України, м. Харків

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЛАТЕНТНА ВІКТИМНІСТЬ»

Стаття присвячена аналізу наукових підходів зарубіжних та вітчизняних вчених до визначення поняття «латентна віктимність».

Ключові слова: жертва злочину, латентність, віктимність, віктимізація, причини латентної віктимності.

Постановка проблеми. У кримінологічній літературі наголошується на тому, що злочинність може бути розглянута лише за допомогою аналізу інформації про всі складові елементи, які її утворюють (злочини, злочинці, потерпілі)¹. Але, на жаль, на сьогодні практика свідчить, що загальні уявлення про злочинність у цілому засновуються перш за все на двох основних показниках: даних про кількість вчинених злочинів на території держави та кількість осіб, які їх вчинили. При цьому поза увагою залишаються відомості про потерпілих від злочинних посягань. Відсутність таких відомостей негативно позначається на ефективності застосування запобіжних заходів, спрямованих на зниження рівня злочинності. Віктимологічні дослідження, які останнім часом перебувають у центрі уваги багатьох учених-кримінологів, мають вагоме значення для розробки нових методів запобігання злочинності, оскільки їх об'єктом виступають усі жертви злочинів: як ті, що враховуються офіційною статистикою, так і ті, що залишаються латентними². Проблема латентних жертв злочинів або латентної

¹ Боков А. В. Организация борьбы с преступностью : монография / А. В. Боков. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2003. – С. 72.

² Вишневецкий К. В. Криминогенная виктимизация социальных групп в современном обществе : монография / К. В. Вишневецкий ; под ред. С. Я. Лебедева. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2010. – С. 7.

віктимності на сьогодні є досить актуальною та становить предмет дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних учених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До зарубіжних учених, які приділяли увагу питанням віктимології, можна віднести: Б. Мендельсона, Г. Гентінга, Р. Гассера, Е. Вольфганга. Також особу потерпілого у своїх працях досліджували такі російські вчені, як: Л. Франк, Д. Рівман, В. Рибальська, В. Мінська, В. Полубінський, О. Смирнов та ін. Проблему латентної злочинності розглядали у своїх працях: Г. Забрянський, А. Алексєєв, Р. Акутаєв, К. Горяїнов, А. Конєв, В. Лунєєв. Разом із тим аналіз наукових публікацій показав, що дослідження поняття «латентна віктимність» в Україні має лише постановочний характер.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз наукових підходів як зарубіжних, так і вітчизняних учених до визначення поняття «латентна віктимність».

Виклад основного матеріалу. Поняття «латентна віктимність» утворюється на межі двох самостійних кримінологічних термінів: «латентність» та «віктимність». В енциклопедичних словниках термін «латентність» (від лат. *latentis*) означає – «скритий», «невідомий» і розглядається як властивість об'єктів або процесів, що знаходяться у прихованому стані та не проявляють себе відповідним чином¹. Із позиції наук кримінально-правового циклу латентність розуміється як невідомість злочину². У кримінологічній літературі традиційно застосовується визначення *латентна злочинність*. Під останньою розуміють сукупність фактично вчинених, проте не виявлених або таких, що внаслідок певних обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам, злочинів, відомості про які у зв'язку з цим не знаходять відображення в даних офіційної статистичної звітності³. Поряд із цим вчені, досліджуючи явище латентної злочинності, наголошують на тому, що цим визначенням

¹ Латентность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org>. – Загл. с экрана.

² Смирнов А. В. Латентная преступность в России : учеб. пособие / А. В. Смирнов. – М. : Юрлитинформ, 2013. – С. 14.

³ Оболенцев В. Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. Ф. Оболенцев ; Нац. юрид. акад. України. – Х., 2001. – С. 5.

можуть охоплюватися і кількість невиявлених злочинців, незареєстровані збитки від злочинних посягань, жертви злочинів¹. К. В. Вишневецький, розглядаючи питання криміногенної віктимізації соціальних груп, зазначає: «Розуміння злочину як складного процесу взаємовідносин різних суб'єктів діяльності вимагає обов'язкового аналізу феномену жертви та її соціального середовища». І далі: «Якщо питання індивідуальної профілактики вимагають дослідження жертв злочинів на індивідуальному рівні, то питання соціальної профілактики ґрунтуються на малодослідженій проблематиці віктимності та віктимізації соціальних груп»². Саме осмислення таких понять, як «віктимність» та «віктимізація», має суттєве значення, оскільки від їх змісту залежить вирішення поставленого дослідницького завдання.

До зарубіжних учених, які займалися дослідженням таких понять, слід віднести Г. Гентінга та Б. Мендельсона. В основоположній для теорії віктимології праці «Злочинець і його жертва» Г. Гентінг розглядає віктимогенну схильність соціальних груп. При цьому жертви, відповідно до поділу Г. Гентінга, відповідали типам віктимності, в основу яких були покладені соціальні, психологічні або біологічні властивості особи³. Наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. Б. Мендельсоном при розробці класифікації жертв злочинів вперше до наукового обігу було введено термін «віктимізація». Під останньою розуміють процес перетворення особи або групи осіб у реальну жертву або жертви злочину, а також результат такого процесу⁴. У подальшому у центрі уваги зарубіжних віктимологічних досліджень перебували питання впливу провокуючої поведінки жертви на обстановку вчинення злочину, ролі правоохоронних органів у захисті прав потерпілих від злочинних посягань,

¹ Теоретические основы исследования и анализа латентной преступности / под ред. С. М. Иншакова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2012. – С. 44.

² Вишневецкий К. В. Криміногенная ви́ктимизация социальных групп в современном обществе : монография / К. В. Вишневецкий ; под ред. С. Я. Лебедева. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2010. – С. 37.

³ Там само. – С. 42–43.

⁴ Методика кримінологічного аналізу злочинності в Україні / О. М. Джужа, О. Г. Кулик, В. В. Василевич та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужа. – К. : КНУВС, 2006. – С. 142.

відшкодування завданих збитків постраждалим особам, проблеми віктимізації особи та суспільства в цілому.

Вирізняються певною своєрідністю наукові погляди вітчизняних учених на поняття «віктимність» та «віктимізація». Уперше на пострадянському просторі термін «віктимність» був застосований Л. В. Франком. Він розглядав віктимність як суб'єктивну здатність особи при певних обставинах стати жертвою злочину. Дуже схоже за змістом визначення «віктимності» запропонував В. І. Полубінський. На його думку, віктимність – це «...властивість людини, зумовлена її соціальними, психологічним або біофізичними особливостями (їх сукупністю), які сприяють у певній життєвій ситуації формуванню умов та виникненню можливості заподіяння їй шкоди протиправними діями»¹. Як бачимо, учені пов'язують «стан віктимності» виключно із суб'єктивними властивостями індивіда. У свою чергу, Д. В. Рівман займає протилежну позицію. З його точки зору, «віктимність» характеризується *об'єктивно притаманною особі* можливістю при певних обставинах стати жертвою злочину². Іншими словами, мова йде про *потенційність* як властивість віктимності³, що може бути як реалізована, так і залишатися нереалізованою або прихованою, тобто латентною. До такої теорії віктимності Д. В. Рівмана приєднуються ще низка вчених-кримінологів, серед яких К. В. Вишневецький та С. Я. Лебедев. Їх концепція ґрунтується переважно на співвідношенні реалізованої та потенційної віктимності. На думку вчених, для реального перетворення віктимної особи на жертву злочину її властивості повинні бути доповнені виникненням відповідної криміногенної ситуації⁴.

Поряд із дослідженням поняття «віктимність» звернемо увагу на похідне від нього поняття «віктимізація». Як зазначалося нами

¹ Полубинский В. И. Правовые основы учения о жертве преступления / В. И. Полубинский. – Горький, 1979. – С. 32–33.

² Ривман Д. В. О некоторых понятиях криминальной виктимологии / Д. В. Ривман // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. – Иркутск, 1982. – С. 17–27.

³ Вишневецкий К. В. Криминальная виктимизация социальных групп в современном обществе : монография / К. В. Вишневецкий ; под ред. С. Я. Лебедева. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2010. – С. 72.

⁴ Там само. – С. 75.

раніше, віктимізація – це процес *перетворення особи або групи осіб на жертву (жертви)* злочину. Свого часу Д. В. Рівман наголошував на тому, що віктимізація – це *лише процес реалізації віктимності* особи впродовж злочинного посягання проти неї¹. Інші вчені дотримуються думки, що віктимізація *охоплює собою всіх потерпілих від злочинних посягань*, як зареєстрованих, так і латентних, незалежно від ступеня віктимності².

Російські вчені, досліджуючи проблеми латентної злочинності під керівництвом С. М. Іншакова, використовують термін *«латентна віктимізація»*, під яким розуміють сукупність незареєстрованих жертв злочинів³. Зауважимо, що термін *«латентна віктимізація»* вперше був запропонований Г. І. Забрянським у 80-х рр. ХХ ст. Досліджуючи латентних потерпілих від злочинів, учений зазначав: *«Відомо, що одним із факторів латентності є неповідомлення громадянами про злочини, жертвами яких вони стали. Іншими словами, мова йде про латентну віктимізацію – явище, яке може визначати рівень латентності злочинності...»*⁴.

У сучасній кримінологічній літературі поняття *«латентна віктимність»* ототожнюється з поняттям *«латентна жертва»* злочину. Вважаємо, що кожен потерпілий – жертва злочину, але, як відомо, не всі жертви злочинів ураховуються у статистиці як потерпілі. Існування значної кількості латентних злочинів породжує відповідно існування і латентних жертв злочинів, або латентної віктимності⁵. Більшість учених дотримуються думки, що латентна жертва – це особа, яка вже фактично постраждала від злочину, але з якихось

¹ Ривман Д. В. О некоторых понятиях криминальной виктимологии / Д. В. Ривман // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. – Иркутск, 1982. – С. 15–24.

² Франк Л. В. Потерпевший от преступления и проблемы развития отечественной виктимологии / Л. В. Франк. – Душанбе : Ирфон, 1977. – С. 109.

³ Смирнов А. В. Латентная преступность в России : учеб. пособие / А. В. Смирнов. – М. : Юрлитинформ, 2013. – С. 17.

⁴ Забрянский Г. И. Городская и сельская виктимизация: сходство и различия / Г. И. Забрянский // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. – Иркутск, 1988. – С. 47.

⁵ Христюк І. О. Сучасний стан латентної віктимності в Україні / І. О. Христюк // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»: міжвід. республік. зб. / за заг. ред. В. Я. Тація. – 2012. – № 4 (11). – С. 196–203.

причин цей факт залишився невиявленим, прихованим від обов'язкового статистичного обліку. Тому до латентних жертв у цьому випадку вчені відносять і тих потерпілих, які мають право вибору – повідомляти чи не повідомляти про злочин, учинений проти них¹. Іншими словами, особа самостійно вирішує питання, в якому статусі їй перебувати: чи *офіційно визнаним потерпілим злочину*, чи *залишитися латентною жертвою* внаслідок якихось особистих причин. На нашу думку, найбільш повне та науково обґрунтоване визначення латентної жертви сформулював Б. М. Головкін. Так, учений під *латентною жертвою злочину* визнає невідому для уповноважених органів державної влади фізичну або юридичну особу, якій фактично заподіяно шкоду злочинним посяганням, а також відому особу, яка не має офіційного статусу потерпілого². У даному визначенні наголошується на наявності двох обов'язкових ознак: *невідомість* та *невизнання* особи потерпілою. Окрім того, цікавою є позиція щодо встановлення моменту виникнення та припинення стану латентності жертви злочину. Моментом виникнення, на його думку, є фактичне заподіяння шкоди об'єкту злочинного посягання, а моментом припинення – «...правова легалізація постраждалої особи шляхом її встановлення та визнання потерпілим у кримінальному провадженні»³.

Для будь-якого явища характерні причини його виникнення та існування. Причиною існування *природної латентної віктимності* є передусім незвернення громадян, які стали жертвами злочинів, до правоохоронних органів за захистом своїх прав. *Мотивів*, через які потерпілі перебувають у «стані бездіяльності» та не звертаються до правоохоронних органів, існує багато. Серед них найбільш поширеними є такі: 1) зневіра у спроможність правоохоронних органів

¹ Моїсєєв Є. М. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспекти) : монографія / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джу́жа. – К. : НВТ «Правник» – НАВСУ, 1998. – С. 18.

² Головкін Б. М. Поняття латентної жертви злочину у віктимології / Б. М. Головкін // Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні : матеріали «круглого столу», 25 квіт. 2013 р. / редкол.: В. І. Борисов (голов. ред.), Б. М. Головкін (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2013. – С. 74–77.

³ Там само. – С. 75.

відновити порушені права, знайти та покарати винних; 2) оцінка вчиненого правопорушення як незначного та наявна можливість захистити свої права самостійно без залучення відповідних органів; 3) мотиви особистих переконань (осуд з боку інших членів суспільства, сором, страх перед помстою та ін.)¹.

У свою чергу, існування *штучної латентної віктимності* пов'язане із недоліками діяльності правоохоронних органів, а саме: 1) кадровою неукомплектованістю органів внутрішніх справ і, як наслідок, перевантаженістю особового складу та низькими показниками розкриття злочинів; 2) неналежним матеріально-технічним забезпеченням правоохоронних органів (передусім низька заробітна плата), що призводить до відсутності зацікавленості у співробітників працювати на «високі показники»; 3) свідоме приховування працівниками правоохоронних органів відомостей про вчинені злочини з метою зниження кількості нерозкритих злочинів та створення уявного благополуччя їх роботи².

Висновки. Віктимологічні дослідження, зокрема дослідження латентних жертв злочинів, дозволять виявити ті фактори та умови, що впливають на поширення злочинності в суспільстві, та розробити науково обґрунтовану систему віктимологічного запобігання злочинам.

В статье проанализированы научные подходы зарубежных и отечественных ученых к понятию «латентная виктимность».

The article analyzes the scientific approaches to foreign and domestic scientists to the concept of «latent victimization».

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем злочинності та її причин НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 7 від 6 вересня 2013 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор Б. М. Головкін.

¹ Горяинов К. К. Латентная преступность в России: результаты исследования и меры борьбы / К. К. Горяинов // Латентная преступность: познание, политика, стратегия. – М., 1993. – С. 24–26.

² Там само. – С. 27.